

Russisk orientalisme

Europæisk og asiatisk i Aleksandr Marlinskijs kaukasiske roman Ammalat-Bek (1832)

Af Peter Ulf Møller

Aleksandr Marlinskijs roman *Ammalat-Bek* fra 1832¹ slår fra første side den nutidige læser som aldeles forældet og kunstnerisk underlødige.

Hvad skal vi i dag stille op med f.eks. dens strøm af patetisk sprog uden en eneste mundret, dagligdags replik? Hvilket ben skal man stå på som læser, når hovedpersonen erklærer sin kærlighed i vendinger som: "for din skyld er jeg beredt til at dø, min morgenstjerne..."? Eller når han "klynger sig som en bi til sin elskedes rosenlæber"? (Bestuzjev-Marlinskij 1976: 180, 179).²

Hvordan kan nogen, der som læser har gået i realismens grundskole, overse eller forlige sig med Marlinskijs ubeslutsomme fumlen mellem at fortælle og at vise? Hvem kan læse begyndelsen af andet kapitel uden at rive sig i håret over dette diletterteri? I de første linjer kommer to ryttere til syne et sted langt ude og højt oppe i de kaukasiske bjerge. Autor står over for det fortælle tekniske problem at meddele læseren, hvem rytterne er. Længe tror man, at han vil vælge visningens sceniske vej. Han fremmaner nemlig en hel tjetjensk bjerglandsby og befolker den med en mulla og en ung tjetjener med falkeblæk. Mullaen og ynglingen iagttager rytterne på afstand og diskuterer rigtig længe indbyrdes, hvem det mon kan være. Ynglingen stiger så selv til hest og genkender på nært hold den ene af dem: "Sultan-Akhmet-khan! - udbrød tjetjeneren" (163). Pænt håndværk, når læseren lige at tænke, for replikken sparer jo så fortælleren for at give den oplysning. Men hermed er kun halvdelen af opgaven løst. Læseren ved fortsat ikke hvem den anden rytter er.

Utroligt nok viser gæden sig at være uløselig ud fra de to landsbyboeres forudsætninger. Hverken mullaen eller ynglingen har nemlig mødt den anden rytter før. De er dermed afskåret fra at genkende ham. Klamp-huggeri, tænker læseren. For at komme ud af klemmen må fortælleren nemlig selv røbe navnet: Ammalat. Ham kender læseren til gengæld fra første kapitel. For tydelighedens skyld - og med total opgivelse af de sceniske ambitioner - tilføjes i parentes: "(ham var det)!" (164) Hermed har bjerglandsbyen, mullaen og den skarpsy-

nede yngling udspillet deres rolle og dukker ikke mere op i romanen.

Nutidens læser døjer også med det standardiserede kammeratskab mellem fortæller og læser. Det kommer til udtryk gennem brug af første person pluralis, især pronominerne "vor" og "vi" - i betydningen fortælleren plus den velvillige læser. Mullaen er ikke blot mulla, han er "vor mulla". Det emmer af gammel hat fra dette højfrekvente greb i romanen.

Det hjælper ikke meget på indtrykket, at kompositionen tillige er rodet. Værket er sammenstillet af temmelig forskelligartede teksttyper til skade for en blot nogenlunde ordentlig afvikling af handlingen. Vi er langt fra realismens store russiske romaner. Men vi er også langt fra det besnærende lermontovske fragmentpræg i *Vor tids helt* med dets skift af synsvinkler på den gådefulde hovedperson. Kunstnerisk tilhører Lermontov og Marlinskij to vidt forskellige rangklasser. Hos Marlinskij er der noget ubehjælpsomt ved fragmenteringen. Fortællingen skifter hyppigt kurs og fokus. Undertiden virker det, som om forfatteren helt har glemt sine fiktive personer til fordel for etnografiske oplysninger og tanker om Ruslands ædle mission i Kaukasus. Han præsenterer bjergstammernes folkesange i oversættelse eller udpensler med begejstring skønheden i det kaukasiske landskab. Så kommer han pludselig atter i tanker om sit romanprojekt og sine personer og skynder sig at meddele næste højdramatiske episode, hvad enten det er en forfølgelse, et overfald, en skudveksling, en tigerjagt eller - mod slutningen - alle tre mandlige hovedpersoners død på stribet med påfølgende opgravning og halshugning af den enes lig.

Undertiden giver forfatteren i længere tid ordet til en person. Det kan enten være den russiske officer Verkhovskij eller titelpersonen Ammalat-Bek. Et stilistisk eksperiment hinsides al troværdighed forsøges i fragmentet "Uddrag af Ammalat-Beks optegnelser", som ifølge en fodnote skal være oversat fra "tatarisk" (den tids russiske betegnelse for "azeri"). Læseren får ingen chance for at begribe, hvordan analfabeten Ammalat på kort tid har tilegnet sig færdighed i at skrive på tatarisk. Hans velgører og opdrager, den russiske officer Verkhovskij, lærer ham ganske vist at læse og skrive, men næppe på tatarisk. Man mærker hensigten indtil det forstemmende, når Ammalat i sin selvforståelse via "egne" optegnelser ganske nøje illustrerer fortællerenes meninger om "asiater".

"Marlinismen" som litteraturhistorisk fænomen

Det er et slående vidnesbyrd om den litterære modes historiske omskiftelighed, at selv samme Marlinskij i 1830'erne overgik alle samtidige russiske prosaister i

¹ Artiklen er en omarbejdet og udvidet version af et foredrag, «Марлинский и Восток. Европейское и азиатское в романе *Аммалат-Бек*» [Marlinskij og Orienten. Europæisk og asiatisk i romanen *Ammalat-Bek*], som jeg holdt på Københavns Universitets internationale seminar om "Romantikken i den russiske litteratur", Isterød, 28.-30. april 1993.

² Alle citater fra russisk er oversat af mig. Ved citater fra *Ammalat-Bek* henvises også fremover til udgaven Bestuzjev-Marlinskij 1976, men kun sidetal anføres.

popularitet, også de nu kanoniserede og umistelige klassikere Aleksandr Pusjkin og Mikhail Lermontov. Den tids betydeligste litteraturkritiker, Vissarion Belinskij, hævder at "en fortælling af Marlinskij var den allersikreste lokkemad for tidsskriftsabonnenter og købere af antologier." Og da *Ammalat-Bek* udkom i tidsskriftet *Moskovskij telegraf* [Moskva-telegrafen], over fire numre i 1832, "nåede hans berømmelse sit *nec plus ultra*." (Belinskij 1948: 225). Den lidt senere Ivan Turgenev bekendte i et brev fra 1856 til kollegaen Lev Tolstoj, at han som ung "kyskede Marlinskij's navn på omslaget af tidsskriftet" (Turgenev 1987: 167).

Marlinskij's vildtvoksende romantiske maner blev under navnet "marlinismen" et begreb i tiden. Det er en stil, der er spækket indtil det svulstige med metaforer, aforismer, højtravende replikker og — især i forfatterens kaukasiske værker — af etnografiske indslag, både i form af lange, beskrivende passager om orientalske sæder og skikke, af forklarende fodnoter og af forfatterovervejelser (om f.eks. forskellen mellem de enkelte kaukasiske folkeslag eller mellem asiater og europæere). Til det etnografiske hører også indslag af indfødte sprog med efterfølgende oversættelse. Specielt i Marlinskij's anden kaukasiske roman, der hedder "Mulla Nur" (1836) efter en frygtet røverhøvding, virker forfatteren uhyre opsat på at demonstrere sin kyndighed som orientalist og gør omfattende brug af "tatarisk", bl.a. i de indfødtes replikker.

En detronisering af marlinismen var en nødvendig forudsætning for den unge realismes gennembrud i Rusland i 1840'erne. Sådan så i hvert fald realisten Turgenev på det. Netop i erindring om sin egen ungdommelige forgudelse af Marlinskij roste han Belinskij, der i 1840 foretog et usentimentalt og litteraturhistorisk kendt attentat på den populære forfatter. Da Marlinskij's samlede værker i tolv bind udkom 1838-39 umiddelbart efter forfatterens død i 1837, brugte Belinskij sin anmeldelse til en markant nedvurdering af det meste af Marlinskij's litterære arv:

[...] pseudokunstneriske værker forblinder ofte med deres nyhed og kan derved opnå bred og bragende succes. Men de blegner og afmattes mere og mere for hver ny læsning, indtil de til slut dør af alderdom, som i den sammenhæng sædvanligvis kaldes *forældelse*. (Belinskij 1948: 533).

Marlinskij's litteraturhistoriske plads som superromantisk modsætning til realismen blev ved med at optage Turgenev, som atter reflekterede over temaet i indledningen til sin fortælling med den ejendommelige russiske titel *Stuk... stuk... stuk!* [Banke, banke, banke!] fra 1871.³ Her finder man et udførligt signalement af "marlinismen" som både en litterær stil og en livsstil:

Marlinskij er nu forældet – ingen læser ham mere, og hans navn indbyder ligefrem til spot; men i 30'erne var han berømt som ingen anden. Selv Pusjkin kunne efter de unges begreber

dengang slet ikke hamle op med ham. Han lovpristes ikke blot som Ruslands førende forfatter; han satte tilmed – hvad der er langt vanskeligere og kun sjældent forekommer – sit præg på samtidens generation. Helte à la Marlinskij kunne man træffe alle vegne, især i provinsen og ganske særligt blandt infanteri- og artilleriofficerer; de udtrykte sig i tale og skrift på hans sprog; i selskabslivet optrådte de dystert og fåmælt – "med storm i sjælen og brand i blodet", som løjtnant Belozor i *Fregatten Nadezjda* fortælling af [Marlinskij fra 1833.⁴ P.U.M.] De var "storforbrugere" af kvindehjerter. Der opstod et tilnavn for dem: "de fatale". Typen eksisterede som bekendt længe før Petjorin [Hovedpersonen i Lermontovs *Vor tids helt* fra 1840. P.U.M.]. Hvor meget forskelligt lå der ikke i denne type! Både byronisme og romantik; mindelser om den franske revolution og dekabriterne – og forgudelse af Napoleon; tro på skæbnen, på ens stjerne, på karakterstyrke; poseren og fraser – og længsel efter intetheden; bekymringer affødt af smålig forfængelighed – og ægte styrke og vovemod; ædel stræben – og dårlig opdragelse, uvidenhed; aristokratiske manerer og paraderen med legetøj... Men slut nu med at filosofere... Jeg havde jo lovet at fortælle. (Turgenev 1981: 228-229).

Skal man læse Marlinskij i dag – og det kan man godt, også herhjemme, for de to nævnte kaukasiske romaner, *Mulla Nur* og *Ammalat Bek*, blev tidligt oversat til dansk – så skal det åbenbart være for at stifte bekendtskab med en outreret romantisk mode i prosalitteraturen, der heldigvis drev over til fordel for realismen. Eller findes der andre grunde?

Bestuzjev og Marlinskij

Der findes faktisk mindst to andre grunde. For det første har forfatteren historisk interesse som fremtrædende deltager i den såkaldte dekabristopstand 14. december 1825, hvor en række officerer, organiseret i to hemmelige forbund, søgte at gribe magten efter kejser Aleksander 1.s død. Men den pågældende oprørske officer, der med sin flammende veltalenhed på kupdagen opviglede et helt regiment til u lydighed mod den nye kejser, benævnes af historikere som Aleksandr Bestuzjev (1797-1837). Navnet "Marlinskij" er et forfatterpseudonym, som Bestuzjev benyttede første gang i 1820 i en boganmeldelse, men som først kom i omløb, da han efter opstanden, retsopgøret og forvisningen til Sibirien fik brug for at kunne publicere sine fortællinger uden hele tiden at minde censuren, forlæggerne og publikum om sin politiske kriminalitet. De fleste læsere af den populære prosaist i 1830'erne anede ikke, at han var identisk med den dømte december-oprører. Men efter hans død blev det sædvanligt at omtale ham med dobbeltnavnet Bestuzjev-Marlinskij.

Oprindelig blev Bestuzjev dømt til døden for sin deltagelse i opstanden. På det tidspunkt var han i litterære kredse allerede kendt som forfatter og kritiker. At han samtidig var officer, var der dengang intet usædvanligt ved. Gentleman-litteraten, der demonstrerede sin smag og horisont, sin udsøgte dannelse og ualmindelige karakter, var i 1820'ernes Rusland den gængse type litterat. Den professionelle skribent, der levede af sin

³ Oversat til dansk af Vilhelm Møller som "Fatalisten" i Turgenev (1874) *Fortællinger og Skitser*, Kbh.

⁴ Turgenev tager i øvrigt fejl: Belozor er titelpersonen i Marlinskij's fortælling "Lejtnant Belozor" [Løjtnant Belozor] fra 1831.

pen, var derimod endnu ret usædvanlig. Først i 1830'erne blev det russiske marked for bøger og tidskrifter så stort, at det kunne bære en stand af levebrøds litteratur.

Blandt de dødsdømte var der endnu en digter og officer, Kondratij Rylejev (1795-1826). Men mens Rylejev var en af de fem oprørere, der faktisk endte i galgen, blev Bestuzjev benådet med forvisning til Jakutsk i Østsibirien. Det skyldtes tilsyneladende, at han efter arrestationen var lige så ivrig i sin anger, som han på dagen havde været loyal over for oprørerne. Mens mange andre dekabriter, herunder Aleksandr Bestuzjovs to brødre, Nikolaj og Mikhail, var fåmælte og svarede nej og ved ikke, var Aleksanders tilståelser så oprigtige og udførlige, at de gav kejseren og hans embedsmænd et indgående billede af oprørets idégrundlag og psykologi.⁵ Bestuzjovs vidnesbyrd var fuldstændig kompromitterende ikke blot for ham selv, men også for hans nære ven Rylejev, der fik den vejfortjente, men dødbringende ære at stå som en overbevist og determineret lederskikkelse i konspirationen.

Bestuzjev vandt ved sin anger chancen for et nyt livsafsnit. Det begyndte da han i 1829 blev forflyttet fra Jakutsk til Kaukasus, hvor han skulle gøre tjeneste som menig soldat under overvågning og uden mulighed for forfremmelse af andre årsager end militære bedrifter. Derfor meldte han sig frivilligt til kamphandlinger og tjente sig efterhånden op til fænrik. Samtidig skrev han med febrilsk hast, og hans litterære bedrifter på den nye lokalitet forfremmede ham til Ruslands populæreste prosaist og en af de første russere, der blev oversat til vesteuropæiske sprog. Han opnåede, som en amerikansk kritiker har udtrykt det, en position som Ruslands Walter Scott, Alexandre Dumas (père) eller James Fennimore Cooper – i den forstand at han blev sit lands "most favorite writer without becoming seriously recognized" (Leighton 1975: 8).

Marlinskijs kaukasiske livsafsnit varede til 7. juni 1837, da han faldt i en træfning med det indfødte bjergfolk kirkasserne under en landgangsoperation på Adler-næsset ved det østlige Sortehav, lidt syd for Sotji. Det lykkedes ikke at bjærge hans lig, og der opstod siden rygter om, at han fortsat levede enten som fange eller ligefrem kriger hos en bjergstamme (Nikolajev 1989: 257). Hans prosaværker degraderedes ret hurtigt til kategorien drengebøger, men nød i den egenskab fortsat popularitet gennem resten af 1800-tallet, inden de så på det nærmeste blev glemt.

Marlinskijs prosaforfatterskab fra hans kaukasiske livsafsnit er langt fra udelukkende helliget dette område og dets tematik. Men i det omfang Marlinskijs forfatterskab skildrer Kaukasus og den russiske tilstedeværelse dernede, har han yderligere et krav på interesse som en tidlig ideolog for Ruslands civilisatoriske mission som europæisk magt i området og som en popularisator af

et romantisk forskønnet billede af Kaukasus. Han er måske allermest interessant og endda aktuell for sit bidrag til, hvad man i Edward Saids sprogbrug kunne kalde orientaliseringen af Kaukasus.

Det kaukasiske tema i russernes litterære kanon

Said tager i indledningen til sin indflydelsesrige bog *Orientalism* fra 1978 det forbehold, at hans fremstilling specielt fokuserer på britisk og fransk orientalisme og dermed ikke yder den russiske og andre orientalismer retfærdighed. Han mener dog, at denne skævhed har sin rimelighed i kraft af Storbritanniens og Frankrigs dominerende stilling som kolonimagter og samtidig som pionerer inden for orientalske studier (Said 1987: 17-18). Saids undladelse har været en kærkommen mulighed for flere russister og slavister. Specielt har engelske Susan Layton med sin bog *Russian Literature and Empire. Conquest of the Caucasus from Pushkin to Tolstoy* fra 1994 appliceret og diskuteret saidske synsmåder på den russiske litteratur. Da Laytons bog udkom, var Ruslands karakter af kolonimagt desuden blevet sat i relief af Sovjetunionens opløsning. Det var tydeligt, at Rusland på det punkt ikke gav England og Frankrig meget efter, selvom riget var landfast med sine erhvervelser, og selvom forholdet i sovjettidens sprogbrug havde været udlagt som "venskab mellem folkeslagene", hvilket var noget ganske andet end imperialisme. Senere har de russisk-tjetjenske krige yderligere mindet Vesten om, at Rusland har et gammelt og speget kolonimagtsforhold til sin egen "orient", som man inkorporerede i løbet af det 18. og 19. århundrede, fysisk såvel som psykisk.⁶

Ligesom Indien var juvelen i det britiske imperium, kan man med rette kalde Kaukasus-området for juvelen i det russiske kolonirige, i hvert fald i den forstand at det ikke blot var erobret med våbenmagt, men også blevet en del af russernes kulturarv gennem litteraturen. Det er et imperialt træk ved den russiske litterære kanon, at den har en hel liste af værker om Kaukasus. Via disse mesterværker, uomgængelige i skoleundervisningen, er fascinerende billeder af Kaukasus gået i sjælen på generationer af russere. Der er hjertebånd som brister, mens afkoloniseringen går sin gang.

Listen over guldrandede kaukasiske klassikere tæller værker af Pusjkin, Lermontov og Tolstoj. De indgår også fast i udenlandske russiskstuderendes pensumlister og er oversat til alverdens sprog: "Kaukasusfangeren" (et fortællende digt af Pusjkin), "Vor tids helt" (en række fortællinger knyttet løst sammen af en gennemgående hovedperson) og det fortællende digt "Dæmonen", begge af Lermontov, samt endnu engang "Kaukasusfangeren", denne gang som titel på en fortælling for børn af Tolstoj, der også er ophavsmand til den noget længere voksenfortælling "Kosakkerne". På sine ældre dage skrev Tolstoj desuden romanen "Khadzji-Murat", der

⁵ Se nærmere Leighton 1975: 19-28.

⁶ Kaukasus var dog fra den russiske romantiks synspunkt mere "Syden" end "Østen". Mens Byron skrev "oriental tales", skrev Pusjkin "juzjnyje poemj" (sydlige versfortællinger).

blev liggende i forfatterens skrivebordsskuffe til efter hans død. Harold Bloom gjorde Tolstojs sene værk til en del af, hvad han kaldte "den vestlige kanon", i sin berømte bog af samme titel, der er al nyere kanondebats moder (Bloom 1994: 332-349).

Det her nævnte er langt fra alt, hvad russiske forfattere har skrevet om Kaukasus. Hvis man ved eksamensbordet har ånds nærværelse nok til også at pege på Pusjkins beskrivelse af Kaukasus-rejsen i 1829 og diverse *caucasiana* af Pasternak, Mandelsjtam, Bitov, Makanin m.fl., kan man karaktermæssigt godt havne i kategorien "udmærket". Men i klassisk og restriktiv forstand er Kaukasus-temaet den nævnte håndfuld værker, dvs. det ligger for en væsentlig dels vedkommende inden for den russiske romantik. Selv realisten Tolstojs værker i gruppen har meget at gøre med romantik, men som en reaktion mod det forventeligt romantiske i temaet.

Kaukasus er et af den russiske romantiks to karakteristiske landskaber. Det andet er Ukraine eller, som det dengang hed, Lillerusland, der svarer lidt til Blichers Jylland i den danske litteratur, med et stænk af molboer. Det er ikke mindst knyttet til Nikolaj Gogols tidlige forfatterskab. Kaukasus har derimod næppe noget ækvivalent landskab i dansk litteratur. Det er en udfletning af den europæiske kolonialismes muslimske nærorient, men med stænk af Coopers Amerika. Og så er det et dramatisk bjerglandskab, hvis pittoreske udsigter, set af klassikerne, især langs den georgiske hærvej, tidligt rejser sig på russiske skolebørns horisont som kontrast til det hjemlige vidtstrakte lavland.

Russernes civilisatoriske mission

Darjal-kløften med Terek-floden, ikke langt fra Vladikavkaz, er et af de velbearbejdede landskaber i den russiske litteratur. Marlinskij bidrager med et par stort skrevne sider i *Ammalat-Bek*, hvis fjerde kapitel åbner abrupt med ordene: "Vildt skøn er den tordnende Terek i Darjal-kløften" (Marlinskij 1976: 181). Men skildringen af Terek-flodens løb er dog, som det vil fremgå, tættere vævet sammen med både romanens handling og ideologiske ærinde, end man umiddelbart aner.

Handlingen bygger frit på en virkelig begivenhed, der udspillede sig i Dagestan i årene 1819-1828. En lokal "bei" (på russisk "bek") ved navn Ammalat dræbte efter fire års tilsyneladende venskab den russiske oberst Evstafij Verkhovskij. Samme oberst havde ellers tidligere overtalt general Jermolov, øverstkommanderende for de russiske styrker i Kaukasus, til ikke at henrette beien for dennes plyndringstogter ind på russisk område. Intrigen og navnene er bevaret i romanen. Dette, sammen med en afsluttende historisk kommentar fra forfatterens hånd, forklarer undertitlen "en virkelig hændelse" (russisk "byl").

De motiverende mellemlid er derimod saftig fiktion. Drivkraften i Ammalats skæbne er hans lidenskabelige kærlighed til den skønne Seltaneta, datter af den oprørske avariske khan Sultan-Akhmet. For at vinde sin

elskede hånd går han med i kamp mod russerne. Han deltager i et plyndringstogt over netop Terek-floden, der med en linje af kosakgarnisoner dannede militærgrænse til det farlige bjergland. Togtet mislykkes, Ammalat tages til fange og dømmes til døden. I sidste øjeblik skånes han dog. Oberst Verkhovskij går i forbøn for ham hos Jermolov og påtager sig at civilisere den unge asiat. Der opstår et venskab mellem dem, som styrkes, da Ammalat senere redder russerens liv to gange, under en vildsvinejagt og et banditoverfald. I kraft af intriger og misforståelser svigter Ammalat dog til sidst sin velgører. Han slår ham ihjel og bringer det afhuggede hoved til den uforsonlige khan, der har forlangt det som brudepris for Seltaneta. Men chokeret over den makabre kærlighedsgave afviser Seltaneta ham nu, og på romanens sidste sider falder Ammalat i kamp mod russerne, skudt i smadder af en kanonkugle. Ved et tilfælde, der alt for meget ligner en tanke, er kuglen affyret af Verkhovskijs bror, der gør tjeneste som artillerist i Kaukasus.

Beskrivelsen af Terek-flodens løb gennem Darjal-kløften indleder som nævnt det fjerde kapitel, hvor Ammalat efter et mislykket raid tages til fange. Det bliver indledningen til hans tæmning fra vild bjergkrieger til civiliseret person, og Susan Layton har fint iagttaget, hvordan skildringen af Tereks løb billedligt foregriber Ammalats opdragelse:

The story draws Ammalat-Bek into semantic alignment with the river by describing both as bestial, savage, raging and rebellious. Furthermore, the waterway's course to the Caspian Sea is described in anthropomorphic language in a long passage near the beginning of chapter four. In this sequence the Terek first enters as a bandit rejoicing in his liberty and stealing boulders as he storms through the Darial Pass. In making a turn through eastern lowlands, the river becomes a "Muslim" and then a stolid "worker" at a mill. This passage seems to recapitulate the civilizer's goal of transforming wild tribesmen into enlightened, cooperative subjects of the tsarist empire. (Layton 1994: 119-120).

Handlingen i *Ammalat-Bek* bygger på forestillingen om en fundamental forskel på europæeren og asiaten. Forskellen postuleres vel ikke at være principielt uovervindelig. En almenmenneskelig fællesnævner fornægter sig ikke, og Ammalats genopdragelse under russisk opsyn ser længe ud til at gå rigtig godt. Når den mislykkes i sidste ende, er det i romanens ideologi ikke et udtryk for civilisationsprocessens umulighed, men nærmere for, hvor tungt det er at løfte europæerens nødvendige opdragende byrde i disse egne.

Opdragelsestemaet i romanen udfoldes især i kapitel 5-7, i tre breve fra oberst Verkhovskij til hans forlovede i det fjerne Smolensk, et brudstykke af Ammalats notater og historien om vildsvinejagten. Disse kapitler søsætter et system af binære modsætninger mellem på den ene side de russisk-europæiske bærere af civilisation og på den anden side asiaterne. Modsætningen er ikke skjult i subtiliteter, men træder frem fuldt synligt for selv den tungeste læser. Den såkaldte "asiat" – og netop det ord

bruger Marlinskij – er karakteriseret ved tre indbyrdes forbundne egenskaber.

For det første er han *lidenskabelig*, dvs. han er en letbevægelig slave af sine pludselige, stærke impulser, af sit hede hjerte. Verkhovskij taler om Ammalats "tropiske" lidenskab (243). Selv giver Ammalat også udtryk for den høje temperatur i sin kærlighed: "Hvis jeg skrev med mit blod, ville det sætte papiret i brand. Seltaneta! Dit billede forfølger mig ved nat og dag!" (206). Han er i så høj grad følelse, at tænkning først er noget, han opdager som resultat af genopdragelsen: "Så denne nye verden hedder *tanken!* – betror han sin notesbog – Skønne verden! Du har længe været lige så plumret og sammenflydende for mig som mælkevejen, der efter hvad de fortæller, består af tusinder og tusinder af funkende stjerner. Det er, som om jeg fra mørket og tågen stiger op ad bevidsthedens bjerg..." (203).

For det andet er han *grusom*, hvilket hører sammen med hans lidenskabelighed. "Allehånde blide og vrede følelser leger så let med asiatsens sjæl", forklarer fortælleren (168). Dette træk illustreres straks i første kapitel, hvor Ammalat på grusom vis dræber en hest, som ikke lystrer ham, i et ukontrolleret anfald af vrede.

For det tredje er han *lumsk*. Asiaten skjuler sine sande følelser og hensigter. Lumskheden er måske det træk ved asiaten, som autor stærkest understreger. Tro aldrig en asiat, er den åbenbare konklusion, man må drage af romanens tragiske begivenhedsforløb. Før Verkhovskij bliver offer for Ammalats svig, forklarer han denne asiatiske egenskab ud fra det persiske despoti, der har sat sit præg på Ammalats landsmænd:

Min Ammalat er hemmelighedsfuld og mistroisk. Det bebrejder jeg ham ikke. Jeg ved hvor svært det er at bryde de vaner, man har fået ind med modernælken og hjemlandets luft. Persiens barbariske despoti, der så længe har domineret Aذربajdzjan, har indpodet de laveste drifter i de kaukasiske tatarer [...] Gør med mig, hvad du vil, men lad også mig gøre med mine undersætter, hvad jeg vil – det er den asiatiske regeringsform, ærgerrighed og moral. (214).

Europæerne har også lidenskaber og kan være grusomme, men både lidenskab og grusomhed er hos dem under kontrol. Oberst Verkhovskij, den europæiske kontrastfigur til Ammalat, er også forelsket. Hjemme i Rusland venter hans forlovede, men hans lidenskab holdes under låg. Han skriver roligt og støt lange breve til hende med beskrivelse af sit liv i Kaukasus. Ammalat kan ikke forstå denne koldsindighed og taler med forundring om at Verkhovskij "nærer sin kærlighed med papir". (212).

Den russiske øverstkommanderende, den historiske general Jermolov, giver i femte kapitel et manende eksempel på russisk-europæisk grusomhed under fuld kontrol. Ved en officiel lejlighed hugger han hovedet af en bøffel med ét hug af sin sabel:

Slaget var så hurtigt og sikkert, at bøffelkroppen nogle minutter stod oprejst på sine ben og først derefter ganske langsomt sank sammen. Et skrig af forbavselse undslap alles læber. Jermolov så koldblodigt efter, om der var kommet skår i sabelen. (196).

Da Verkhovskij beder om benådning af Ammalat, giver Jermolov ham det velmente – og rigtige – råd ikke at tro på en asiat og ikke varme en slange ved sit hjerte:

En europæer kan man overbevise, påvirke gennem samvittigheden, bevæge med mildhed, underlægge sig med velgerninger – men alt dette er for asiaten et sikkert tegn på svaghed, og derfor er jeg altid ubønhørlig streng mod dem, af ren og skær menneskekærlighed. (198).

Jermolov demonstrerer i romanen både respektindgydende fysisk styrke og et beslutsomt forhold til civiliseringsprojektet: Der må en fast hånd til, for asiaternes bedste. Jermolov er således ikke blot erobrere. Han viderefører russernes civilisatoriske mission i Kaukasus, som Peter den Store påbegyndte, og som Verkhovskij udmaler i et af brevene til sin forlovede:

I det Kaspiske Havs spejl kunne [Peter den Store] se billedet af Ruslands kommende velmagtsdage, som han selv havde sået og vandet med blod og sved. Hans mål var ikke tomme erobringer, men menneskehedens vel og sejr over barbariet. (216).

Der er mange vidnesbyrd om, at unge mennesker under indtryk af Marlinskij's roman søgte til Kaukasus for at opfylde Jermolovs testamente, dvs. at være ubønhørligt strenge af ren og skær menneskekærlighed. *Ammalats-Bek* kan – i hvert fald på ét plan – læses som udtryk for den tids imperiale russiske mentalitet.

Men det er næppe nogen udtømmende forklaring på den begejstring som romanen vakte hos samtidens russiske læsere. Og blandt bogens personer var det næppe den retlinede, men så grumt svegne europæer Verkhovskij der havde mest publikumstække.

Frihedens eksotiske drømmerige

Spræng mit fængsels porte åbne,
Giv mig sollys, giv mig blæst!
Giv mig en sortøjet jomfru,
Giv mig en sortmanket hest!
LERMONTOV

Ruslands erobring af Kaukasus overlappede tidsmæssigt med romantikken i litteraturen og tilbød forfatterne en spændende ny temaverden. Litterær romantik er mange ting. Den russiske begyndte i 1820'erne og forløb under stærk beundring for engelske Lord Byron, hvis deltagelse i den græske frihedskamp og oprør mod stive konventioner vakte dyb genklang i tsarens rige. En paradoksal betagelse af Napoleon spillede også ind. Russiske skønånder og læsere blev grebet af romantisk længsel. Den kunne, vendt mod det nærværende, give sig udtryk i en blasert kedsomhed, som ikke tilfældigt benævntes med det engelske modeord "spleen". Den sygdom lider både Pusjkins Onegin og Lermontovs

Petjorin af. Vendt mod det fjerne gav den sig udtryk i en række indbyrdes beslægtede arter af længsel, hvis fællesnævner var et andet af tidens modeord: "frihed".

Det kunne være frihed fra det bedre selskabs snærende konventioner og gode tone. Frihed til at elske og realisere sin kærlighed. Frihed til at leve sig helt ud og søge sin bestemmelse, måske forgæves, i stedet for den fornuftige opnåelige "lykke" (lykke er oftest et negativt ord i romantisk kontekst). Frihed til at satse sit liv i voldelig maskulin udfoldelse, med våben i hånd. Også frihed til at gøre oprør mod despoti. Selvom frihed i den mening kun vanskeligt slap gennem censuren, havde dekabristopstandens ledere hjerterne fulde af højstemt romantisk poesi.

Som romantisk landskab i den russiske litteratur var Kaukasus frihedens rige (mens Ukraine var riget for oprindelig folkelighed). Marlinskij bidrog stærkt til konstruktionen af et Kaukasus, der ansporede til drømmerier om varmere elskov og vildere veje hos det hastigt voksende russiske læserpublikum. I den forstand er romanen *Ammalat-Bek* om ikke direkte spildagtig med sig selv, så i hvert fald åben for delinger af læsersympatien mellem vest og øst. Den kristne og oplyste europæiske civilisation, som Jermolov og Verkhovskij søger at udbrede i Kaukasus, har tilsyneladende forfatterpersonens oprigtige sympati og sejr knusende til slut i romanen med kanonskuddet, der fælder den svigefulde Ammalat. Men der er også en stærk understrøm af fascination over de kaukasiske folk i deres vilde oprindelighed, som komplicerer budskabet.

Hertil medvirkede også, at det russiske publikum havde fået nye sympatier sammen med den romantiske smagsretning. Den moderne europæiske civilisation følte af stadig flere som en fremmed spændetroje. Slavofilien var på vej som et originalt, etnisk baseret alternativ til russisk kopiering af Vesteuropas kultur. Nok må læserne typisk have følt behag ved at se den russiske ekspansion legitimeret som europæisk civilisation i kamp mod barbariet. Mange må have nikket moralsk anerkendende til oberst Verkhovskij, der uden synlig jalousi har ventet på, at hans livs store kærlighed Marija skulle blive enke, og som trofast venter videre i Kaukasus på, at tjenesten skal tillade deres forening. Men de fleste har utvivlsomt følt sig mest berørt af Ammalat, der satser alt på kærligheden og tragisk mister alt på sine vildveje ved skiftende loyaliteter i konflikten mellem bjergstammerne og de uimodståeligt fremtrængende russere.

Det er nærliggende at forestille sig, at det kaukasiske temas popularitet i almindelighed og Marlinskij's i særdeleshed skyldtes, at et værk som *Ammalat-Bek* tilbød et lifligt virtuelt supplement til den moderne civilisations disciplinerede og regulerede snæverhed. Susan Layton taler om både "det voldelige surrogat" og "surrogateros" i romanen (Layton 1994: 122, 119). I sine mildere former kan surrogatoplevelsen måske blot være, at

datidens læser har klemt hårdere om spadserestokken på sin vej til den daglige dont, eller at hun/han ved sengeredningen er faldet i staver over Orientens lidenskaber. Men der er også veldokumenterede eksempler på, at unge mænd har meldt sig frivilligt til soldatertjeneste i Kaukasus under indtryk af Marlinskij's pen.

Titelpersonen Ammalat giver rigeligt stof til eskapistiske fantasier både med sin ynglingeskønhed "som Apollon Belvedere" (197) og med sine formidable færdigheder i de specifikke jagt- og krigsdiscipliner fra Kaukasus: ekvilibristisk ridning i al slags terræn, præcisionskydning i fuld galop og dræbende hug med daggert. To gange redder han Verkhovskij's liv med et velrettet hug i sidste øjeblik. Første gang går det ud over et vildsvin. Anden gang går det ud over en røver:

Pludselig blinkede daggerten som et lyn: Ammalat havde grebet chancen og huggede af al kraft Sjemardan oven i hovedet. Slaget var så hårdt, at daggerten først standsede ved underkæbens tænder. Liget faldt sammen på græsset. (219).

Udpenningen af Ammalat's våbenfærdigheder sker i et brev fra Verkhovskij til Marija og forbereder underfundigt den katastrofale drejning i handlingen: Tredje gang Ammalat's daggert kommer i sving, er det for at hugge hovedet af brevskriverens lig.

Tanken på den gifteklare enke Marija i Smolensk har næppe holdt andre end flinke Verkhovskij vågen om natten, hvorimod Seltaneta fra sin bjerglandsby i romanen kan have udstrålet ikke så lidt fortryllelse i Skt. Petersborgs lejekaserner og ude omkring på godserne. Den europæisk-asiatiske forskel i lidenskabens intensitet er et tema for gensidige betragtninger fra begge mandlige hovedpersoner. Ammalat noterer i sin dagbog:

Jeg læser [deres] fortællinger om kærlighed... om kvindernes ynde, om mændenes utroskab. Ingen kvinde blandt dem kan blot tilnærmelsesvis måle sig med min Seltaneta i sjælelig og legemlig skønhed – og selv ligner jeg ingen af deres mænd. Jeg misunder de elskende i bøgerne deres belevnethed, deres forstand, men hvor bleg, hvor kold er til gengæld ikke deres kærlighed – som en månestråle der falder på is! (205).

Verkhovskij skriver modsvarende i et brev til sin forlovede:

Det er svært for en europæer at forestille sig, endnu sværere at forstå, hvor let antændelige asiatens uhammede eller rettere løsslupne lidenskaber er [...] Vore lidenskaber er husdyr, måske endda vilde dyr, men i så fald tamme, fredelige, dresse-rede til at gå på anstændighedens line, med ring i næsen og klippede kløer. I Orienten går de frit, som tigre og løver. (202).

Endnu mere rundhåndet øser dog fortælleren op af kaukasiske eros til surrogat-brug i sin skildring af, hvordan Seltaneta bogstaveligt talt er ved at dø af længsel efter Ammalat, men frelses i sidste øjeblik ved hans ankomst til sygelejet:

Ingen af de elskende kunne sige et ord, men deres blikkes flammesprog udsagde den lange fortælling, der stod prentet med hede skrifttegn på hjertets tavler. De læste på hinandens kinder sporene af mørke tanker og adskillelsens tårer, sporene af søvnløshed og fortvivlelse, frygt og jalousi. Den elskede kvindes blomstrende skønhed er fængslende i sig selv; men hendes bleghed, hendes afkræftethed af sygdom er fortryllende, henrykkende, uimodståelig! Hvilket stenhjerte ville ikke smelte ved hendes tårefyldte blik, som blidt, uden mindste bebrejdelse siger til dig: "Jeg er lykkelig... jeg har lidt på grund af dig og for din skyld!" Tårerne strømmede fra Ammalats øjne [...]. (225).

Til østens fordel taler også, at ordet frihed med dets stærkt positive valør knyttes til de kaukasiske bjergstammer, skønt deres frihedstrang jo ytrede sig i, at de modsatte sig den russisk-europæiske civilisering, som forfatterpersonen ellers sympatiserer med. Romanens store skurk er Seltanetas fader, khan Sultan-Akhmet, der er uforsonlig fjende af russerne. Men hans folk, avarerne, karakteriseres i en af romanens etnografiske passager på følgende måde:

Avarerne er et frit folk. De anerkender og tåler ikke nogen magt over sig. Enhver avar kalder sig "uzdén" [tyrkisk ord for uafhængig herre - PUM], og hvis han har blot en enkelt "jesýr" (fange), regner han sig selv for en fornem herre. De er følgelig fattige og tapre i ekstrem grad. (173).

Bjergfolkernes version af frihed har dog den bagside, at den giver anledning til uafladelige interne fjendtligheder i mindste anledning og til en kampform, der mere beror på individuel tapperhed og snulde end rationel taktik. Alligevel er forfatterpersonens anerkendelse af stammefolkernes modstand mod russisk overmagt ikke til at tage fejl af. Den kulminerer i slutningen af kapitel 4, hvor russerne nedkæmper deltagerne i det mislykkede raid over Terek til sidste mand. Fortælleren tyer her igen til etnografien og citerer bjergkrigernes dødssange i egen oversættelse. Det var en scene der gjorde indtryk. Tolstoj gentog den to gange: i slutningen af "Kosakkerne", med mange sammenfaldende detaljer, men i realistisk maner, og atter engang, endnu mere knugende, i slutningen af "Khadzji-Murat". Marlinskijs version er derimod romantisk og patetisk og slutter med, at stammekrigernes anfører går i døden med råbet "Fremad, for os er døden frihed!" (192)

Endnu en kilde til øst-vest-labiliteten i romanens vurderinger er visse antydninger af sammenfald mellem forfatter og titelperson. Layton formulerer det sådan, at Ammalat-Bek på fængslende vis fremtræder som Bestuzjev-Marlinskijs undergrundsjeg (119). Nogle af de fælles træk ligger ganske vist nærmere på overfladen end i undergrunden: i navnet (fælles initialer: AB) eller i biografien (begge dømt til døden af russiske myndigheder, udset til hængning, derefter benådet til genopdragelse under opsyn i Kaukasus). Men den slags havde de allerfleste af datidens læsere ingen chance for at opdage. Pseudonymet Marlinskijs identitet med Aleksandr Bestuzjev var jo endnu ukendt.

Derimod kunne læsningen af *Ammalat-Bek* og Marlinskijs øvrige kaukasiske værker udmærket bringe publikum på den tanke, at forfatterpersonen, der udstillede en så imponerende lokalviden, måtte være en russer på vej ud af sin medbragte kultur og ind i den kaukasiske krigers sind og skind. Sådan opstod måske myten om, at Marlinskij i stedet for at dø red videre i Ammalats fascinerende vildspor.

Peter Ulf Møller er professor i russisk litteratur ved Aarhus Universitet.

Litteratur

Belinskij, V. (1948): *Sobranije sotjinenij v trjokh tomakh*, bd. 1, Moskva: OGIZ.

Bestuzjev-Marlinskij, A.A. (1976): *Povesti i rasskazy*, Moskva: Sovetskaja Rossija.

Bloom, H. (1994): *The Western Canon. The Books and School of the Ages*, New York, San Diego & London: Harcourt Brace & Company.

Layton, S. (1994): *Russian Literature and Empire. Conquest of the Caucasus from Pushkin to Tolstoy*, Cambridge: Cambridge University Press (I serien Cambridge Studies in Russian Literature).

Leighton, L. (1975): *Alexander Bestuzhev-Marlinsky* (= Twayne's World Authors Series, 334), Boston: Twayne Publishers.

Nikolajev, P.A. (1989): *Russkije pisateli 1800-1917. Biografitjeskij slovar*, t. 1, Moskva: Sovetskaja entsiklopedija.

Said, E. W. (1987): *Orientalism*, London: Penguin/ Peregrine Books.

Turgenev, I. (1981): *Polnoje sobranije sotjinenij i pisem. Sotjinenija*, bd. 8, Moskva: Nauka.

Turgenev, I. (1987): *Polnoje sobranije sotjinenij i pisem. Pisma*, bd. 3, Moskva: Nauka.